

I. В. Сапожников

ОЛЬВІЯ ТА ЇЇ ОКОЛИЦІ У XVIII — НА ПОЧАТКУ XX ст.: ТОПОГРАФО-ІСТОРІОГРАФІЧНІ НАРИСИ

*Ольвія — це Одеса давніх
еллінських колоній в нашому краї*

А. О. Скальковський «Мандрівка до Ольвії»

*Навіщо, мріє, мене турбувати, —
Спить твоє місто барвисте й пахуче
Під попелом років, за димним покровом...*

П. О. Карішковський «Мертве місто»

У статті наведено невідомі та напівзабуті факти, які стосуються топографії та картографії руїн Ольвії та її околиць у XVIII — на початку XX ст. Зокрема зроблено аналіз планів міста та некрополя Сто Могил 1809—1860-х рр. і доведено, що один з них виконав А. П. Чирков у 1863 р. Особлива увага приділена топографії польовій фортифікації Ольвії римського часу, основна проблема якої полягає в тому, що земляні вали з ровами досі не виявлені і не досліджені. На підставі низки фактів та польових спостережень запропонований маршрут початку дороги з Ольвії на захід (до Тіри та інших міст), який пролягав через Кам'янку (Анчекрак). У додатках републіковані нариси про містечко Іллінське і власне Ольвію, написані під час мандрівок до них І. І. Кедріна у 1850 р. та А. О. Скальковсько-го 1861 р.

Ключові слова: місто Ольвія та її околиці, урочище Сто Могил, топографія та картографія, плани та карти, римська фортифікація, початок дороги до Тіри, містечко Іллінське.

Півтора—два десятиліття тому автор торкнувся теми ранніх етапів дослідження Ольвії. Тоді були наведені напівзабуті документи, у найраніших з яких згадані «старі городище» у листі Менглі-Герейя 1492 р. та численні кургани очаківських степів (зокрема й некрополя Ольвії) М. Броневським у 1578 р. (Сапожников 2001—2002, с. 453). Також були републіковані свідчення французького консула у Кримському ханстві Шарля де Пейсонеля: «Будучи в Очакове в кінці 1758 года, я узнал..., что обнаружены развалины другого древнего города совсем близко от Очакова... и что турки использовали камень и мрамор, извлекаемый оттуда, чтобы ремонтировать стены Очакова, которым русские нанесли сильный ущерб,

когда захватили это местечко в прошлой войне [1735—1739 гг.]. Меня уверяли, что господин Вентура де Парадис (Venture de Paradis), консул при татарском хане..., послал тогда в эти места людей и взял несколько греческих надписей» (Сапожников, Полевщикова 2005—2009, с. 473). Тоді ж вдалося встановити, що перша фіксація урочища Сто Могил наявна на «Карте, учиненной для состоящего по Елизаветградской провинции кордона...» 1770—1771 рр. Власне сама Ольвія (Olbia) на своєму місці раніше наносилась на партолани та історичні мапи (Сапожников 2001—2002, с. 452—453), прикладом чому є «L'Asie mineure et le Bosphore» Жана Батиста де Анвіля, гравірована П. Бургоном в Парижі у 1740 р. (рис. 1). Крім того, нещодавно автор визначив низку карт кінця XVIII ст., на яких присутня Ольвія та навколишні землі (Сапожников 2019, с. 85, рис. 2—3).

У цій статті оприлюднені нові факти, карти і плани. Найраніші належать до «доросійського» періоду досліджень краю. Так А. Ж. де Лафитт-Клаве 25 червня 1784 року, в ході інспекції османської фортифікації берегів Чорного моря на човні (Kerlenguich або Ластівка) обстежив правий берег Дніпро-Бузького лиману від Очакова до мису Волоська Коса, який назвав Бугай (сар де Воеуф). Військовий інженер виміряв глибини лиману, склав план-схему місцевості та відмітив: «от второго села (village) до Буга на побережье, кажется, нет остатков жилищ, но мы видим там... многочисленные стада крупного рогатого скота, овец и лошадей. Мы также не видели жилища на правом берегу Буга от его устья до мыса Бык» (Lafitte-Clavé 1998, р. 68). Отже у 1784 р. на місці Ольвії не було населеного пункту (рис. 2).

Тут доречно згадати факти мешкання на руїнах Ольвії росіян-староверів, записані графом О. С. Уваровим у 1848 р. та не раз повторених (Латышев 1887, с. 29; та ін.). А це цитата з першоджерела: **«Ильинское или Порутино. От Янчокрака до Ильинского едешь степью, на которой лишь кое-где виднеются отдельные курганы. Приближаясь к Ильинскому, дорога идет по берегу лимана. Местность эта плоская, но на горизонте является колокольня села, а за нею несметное множество курганов. К. Д. Станкевич, главный управляющий имением графа Гр. Гр. Кушелева, пригласил меня остановиться у него в доме и выказал такое гостеприимство, что я несколько не удивляюсь лестным о нем отзывам всех путешественников, побывавших в Ильинском. При г. Станкевиче находится любознательный молодой человек М. В. Розен, которому я обязан многими замечательными сведениями. Проживая уже несколько лет в этом имении, он с удивительным вниманием изучил всю эту местность и рассказал мне много любопытного об открытиях, сделанных в Ольвии. Основываясь на его рассказах, я изложу здесь историю населения в новейшие времена села Ильинского...»**

Село Ильинское лежит в 55 верстах от Николаева и в 28 верстах от Очакова. Сначала называли его Порутиным, от оврага этого имени, по которому оно расположено. Старожилы говорят, что основателями этого села были некрасовцы, выгнанные из селения **Чобричи** на Днестре и поселившиеся добровольно у Порутинского оврага около 1789 г. Селение их состояло из 37 дворов; они принадлежали

к секте филипонов и выстроили себе часовню. Хлебопашество и рыбная ловля были главными их промыслами. По присоединении Очаковской стороны, в 1793 году Екатерина пожаловала графу Илье Андреевичу Безбородке землю на берегах самого Буга, до 12 тысяч десятин, вдоль реки верст на 15. В состав этого имения вошло и селение Порутино, переименованное новым владельцем в Ильинское. Когда граф Безбородко перевел сюда крестьян из малоросийских своих имений, то некрасовцы покинули Порутино и снова поселились на берегах Днестра, в селе Маяках. Доныне в Ильинском сохранилась их память в слове «слободка»: так прозвана та часть деревни, на которой сохранились еще 24 избы некрасовцев.

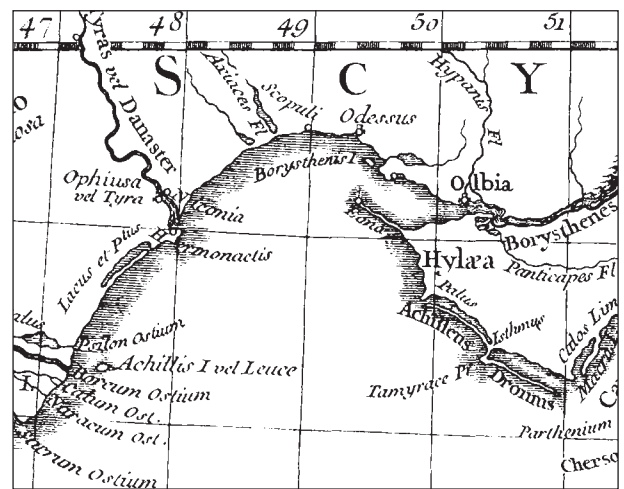


Рис. 1. Ольвія на історичній карті «Мала Азія і Боспор» Ж. Б. де Анвіля (Париж, 1740; фрагмент)

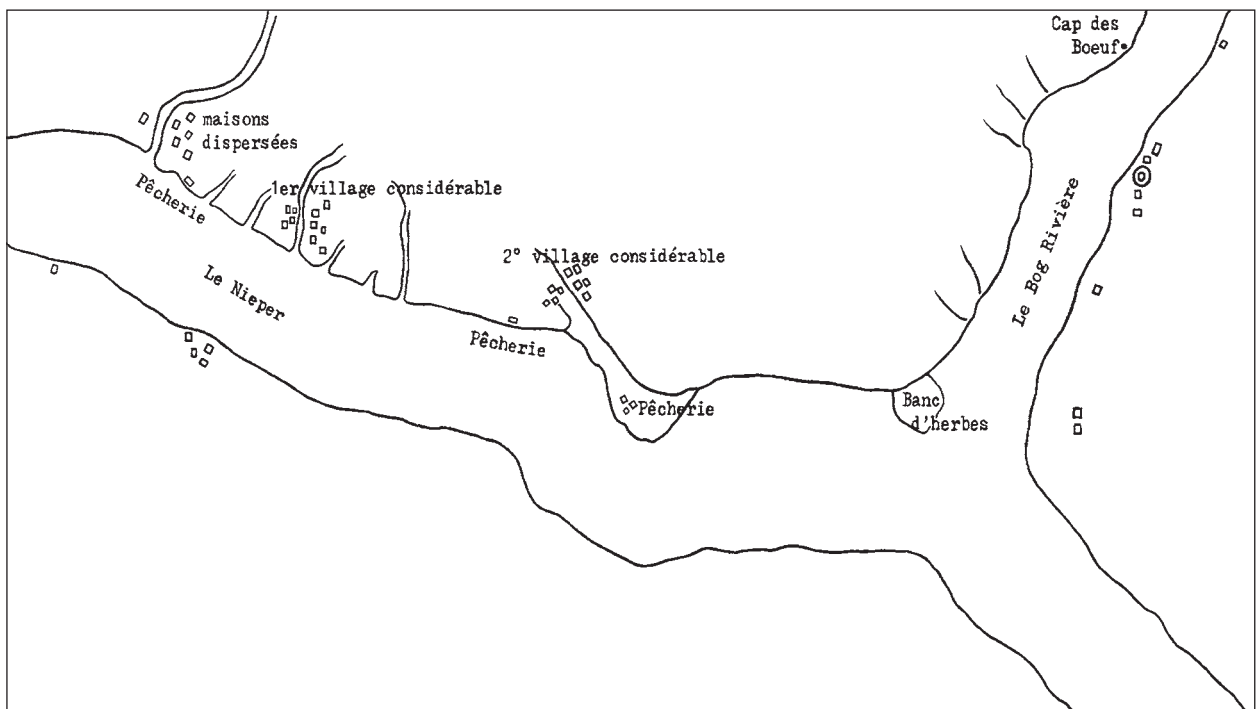


Рис. 2. План правого берега Дніпро-Бузького лиману А. Ж. де Лафітта-Клаве 25.06.1784 р.

В 1799 году граф Безбородко заложил церковь и освятил ее во имя Св. Александра Пресвитера Сидского. Эта церковь много пострадала от землетрясения и возобновлена лет шесть тому назад. Имя, о котором мы говорим, разделено теперь между двумя Кушелевыми [племянниками И. Б.]: граф Григорий Григорьевич владеет селом Ильинским и окрестностями Ольвии, а граф Александр Григорьевич Кушелев-Безбородко — самим городом Ольвиею и южной частью имения» (Уваров 1851, с. 35—36; рис. 5).

Раніше автор писав, що послідовність описаних подій може й вірна, але сумнівна їх хронологія. Старовіри Придністров'я, частина яких служила турецькому султану, на момент приходу туди російських військ у вересні 1789 р. розділилися на дві групи: більша пішла за Дунай разом з османами, а друга лишилась в своїх домівках. Є документи, що до самого кінця того року якась їхня частина ще мешкала у селах Чобручі (Гнилі Чобручі) й Коротне (Сборник... 1896, с. 139, 151, 243 и др.).

У березні—травні 1790 р. князь Г. О. Потьомкін передав козакам Чорноморського війська для поселення землі між низов'ями Дністра і Південного Бугу разом з Ольвією, при чому все некріпацьке населення, що залишилось на них, мало показатись. Згідно перепису листопада 1791 р. неподалік від Ольвії було два козацьких села — Царикоміші (35 осіб у 5 дворах; суч. Дніпровське) і Аджигол (Аджидол; 45 осіб у 8 дворах; суч. Солончаки). На початку наступного року саме там, а також в урочищах Парутіне й Широка Балка рибалили козацькі ватаги. Зауважимо, що в обох відомостях поселення старовірів тут не згадується, а чорноморці вийшли на Кубань двома колонами в вересні 1792 та у квітні 1793 рр. (Сапожников 1999: рис. IV: 1, с. 186, 188, 192—194, 205, 213; и др.).

Відомо також, що катеринославський губернатор В. В. Каховський віддав «ольвійську дачу» графу І. А. Безбородько ще у 1792 р., незабаром після підписання Катериною II 30 червня і 1 липня 1792 р. «Височайших грамот Чорноморському війську» про жалування земель на Кубані (Сапожников 1999, с. 193—194, 215—218). 1861 р. А. О. Скальковський під час мандрівки до Ольвії скопіював у нащадків текст «Відкритого листа» на цю дачу: «Господину генерал-майору и кавалеру, графу Илье Андрееву сыну Безбородько, по прошению его, назначается земля в Новоприобретенной от Порты Оттоманской области при реке Буге, по течению ее с правой стороны при оврагах Котельном [Кателино], Парутином, Широком и при урочище Сто Могил двенадцать тысяч десятин. Я при сем об оной прилагаю скопировку из Генерального плана. Всем, до кого сие принадлежат будет, предписываю: в поселении на той земле выводимых из граничных мест людей от заведений домострои-

тельства, ни в экономии ему, господину генерал-майору и кавалеру графу Безбородько, или кто от него будет определен, никакого препятствия [не чинить], для чего до формального той земли отмежевания и [лист] сей от меня дан за подписом и проложением герба моего печати» (Скальковский 1870а, с. 105; 1870b, с. 162—163).

На жаль, нових фактів щодо перебування старовірів у Парутіному знайти не вдалося¹, але є свідчення про їхню громаду на Дністрі. Архієпископ Гавріїл (в миру В. Ф. Розанов) писав: «около 1791 г... беглецы русские часовенной секты [безповцы], неизвестно по каким побуждениям перешли из-за Дуная в Маяки и тут построили себе часовню, из камня якобы сказанной татарской мечети и из развалин других мусульманских строений» (Гавриил 1848, с. 54). У 1873 р. в с. Чобручі В. І. Григоровичу повідомили, що тут була парафія старовірів, яка втопила в Дністрі свого єпископа Анфіма, а тепер існує в Маяках. В цьому містечку вчений записав: «посад Маяки и в древности мог иметь свое значение. В прошлом [XIX] столетии в нем поселились некрасовцы и две могилы, обложенные камнем, служат памятником сего переселения. Они находятся, одна в ограде, другая вне ограды их часовни. Первая есть вероятно могила Анфима, утопленного в Чобручах, другая — могила Феодосия, того самого, который преосвященным Гедеоном архиепископом Готфийским был посвящен в епископы Кубанские, потом перешел в Добруджу и наконец бежал в Маяки, где и скончался» (Григорович 1874 с. 33, 38). З наведених фактів витікає, що старовіри могли потрапити на берег Бугу за якоюсь домовленістю з Чорноморським Кошем або за прямим наказом князя Г. О. Потьомкіна не раніше весни 1790 р. і бути там не пізніше літа 1792 р. Отже, в легенді про старовірів Парутіно ще є білі сторінки, які чекають на свого дослідника.

Тепер проаналізуємо думку, що описи урочища Сто Могил А. К. Мейєра і Ф. П. де Волана співпадають у низці подробиць (Тункина 2002, с. 425). Ось текст першого з них: «Так называемые **Сто могилы** представляют ныне холмы, покрывающие наподобие многих Валдайских сопок, древних каковых-либо зданий, состоящих из четырехугольных, обширных каменных жилищ с четырехугольными же узкими для света в стенах отверстиями... В некоторых подземных сих так сказать пещерах, находятся отрывки мрамора. Сколь же далеко они простираются под землю, того определить не могу, по причине опасности в сих местах от кроющих-

1. І. І. Кедрін був у м. Іллінському у 1850 р. і не згадав про старовірів, але описав містечко та один зі способів пошуків коштовностей (Кедрин 1850; Сапожников, Аргатюк 2018, прил. 2). А. О. Скальковський відвідав Ольвію через 11 років і також про них не згадав (дод. 3).

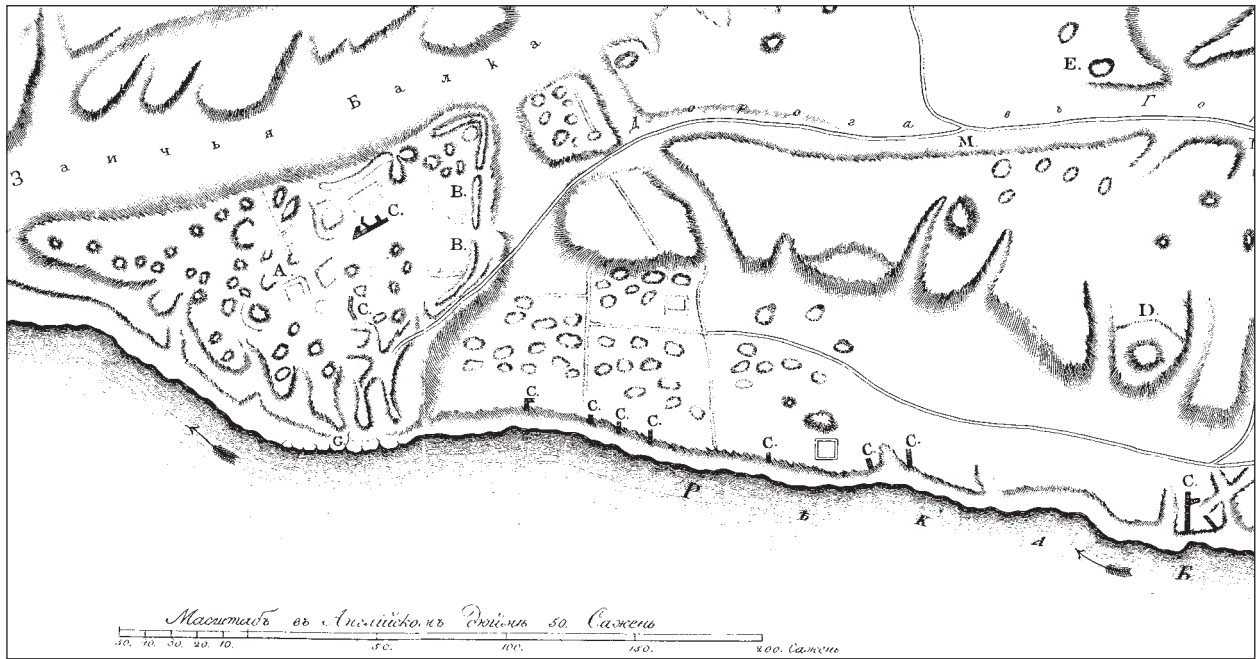


Рис. 3. «План міста Ольвії з околицями» 1821 р., фрагмент: А — місто Ольвія; В — високе місце, де знайдено багато каменів з написами; С — завалені підземні ходи (водопроводи); Е — колодязь на узвишші; G — дже-рела; М — сліди древніх укріплень, зняті П. Кешпеном в 1819 р.

ся там в великом числе волков» (Мейер 1794, с. 14). Дамо слово військовому топографу: «При входе в устье Бога первым интересным объектом является небольшая долина Широкая, а совсем рядом — место, именуемое Сто Могил, где несомненно находятся развалины древнего города, должно быть, крупного, судя по засыпанным землей фрагментам фундаментов и т. п. Часть этого места, по-видимому, претерпела печальные перемены, вероятно, по причине какого-нибудь землетрясения. Часть этих развалин была сброшена в реку, по которой большие подмытые водой куски течением постепенно (выносило) в лиман... Это доказывает множество осколков обработанного камня, которые можно найти в воде: мраморных, гранитных и т. п., а главное (доказательство) то, что по его сохранившимся краям идет множество входов в своего рода пещеры или подземелья, где воздух очень спертый и где теперь обитают волки и т.п. Цоколи строений, которые можно обнаружить на вершинах возвышенностей, были разрушены нашими солдатами, по-видимому, в надежде что-нибудь найти — обстоятельство, не позволяющее судить о том, что это были за сооружения. Число множества невысоких холмов, окружающих эти развалины на 4—5 верст, достигает 200—300, находящихся большей частью один подле другого, различных по ширине, высоте и форме. Чаще всего встречается коническая или конусообразная форма высотой от 7 до 24 и 28 футов. Эти холмики в точности схожи с теми одиночными холмами, что в большом количестве встречаются в степи» (Волян 2002, с. 150, 152). Не важко помітити, що ці «пасажі» 1791 р. є цілком самостійними.

Щоправда, крім вовків, увагу обох авторів привернули підземні споруди, але А. К. Мейер описав кам'яні дромоси і підкурганні склепи, а Ф. П. де Волян «входы в своего рода пещеры или подземелья» вздовж уривчастого краю Нижнього міста. Шість з них розкопали у 1870 р. (Аркас, Брун 1872, с. 412—314, табл. X: 1—6), а М. Н. Мурзакевич додав до замітки про ці роботи план Ольвії 1821 р. (табл. XI) та відмітив, що це були «завалившиеся подземные ходы или водопроводы под литерами "С"» (рис. 3) ¹.

Повернемося до картографії Ольвії, підкресливши, що навіть у завданих часових рамках ця тема занадто об'ємна, щоби розглянути її в одній статті. Завдяки працям О. М. Карасьова (1956), І. Д. Ратнера (1990), С. Б. Буйських (1991, с. 7, 16—19; Золотарев, Буйських 1997), І. В. Тункиної (2000; 2002 та ін.), В. А. Папанової (2006) та ін., на даний час вона краще за все розроблена для першої половини XIX ст. Тепер зрозуміло, що перші ольвійські плани виконали військові інженери капітан Ф. С. фон Мунцель та поручик І. С. Бориславський у 1808—1811 рр. (Тункина 2000, с. 361—362; дод. 1, поз. 1—3), а перші, власне археологічні зйомки руїн цитаделі та інших об'єктів зробив П. І. Кешпен у 1819 р. (дод. 1, поз. 3—4; рис. 4). Слід додати, що тоді ж вчений зняв «План деревни, поселяемой близ Ольвии» (с. Широкого), який не опублікований, хоча й доступний (дод. 1, поз. 6).

Ще у 1861 р. А. О. Скальковський зауважив: «Из всех планов Ольвии, мною виденных, лучше

1. На плані І. М. Муравйова-Апостола 1820 р. помічено, що вони ж «могут быть погребами для складки вина» (дод. 1, поз. 9).



Рис. 4. «План Ольвійської фортеці» П. І. Кеппена, 26.10.1819



Рис. 5. Земельна дача с. Іллінського у 1831 р., «План генерального межування Одеського повіту Херсонської губернії», фрагмент

всего, хотя и в микроскопическом размере, [она показана] на трехверстной карте Херсонской губернии, составленной генерал-майором фон Руге» (дод. 3). Йдеться про аркуш XXX-10, знятий

наприкінці 1840-х рр., фрагмент якого наведений для порівняння (рис. 7). Важко сказати, які документи малися на увазі, але критик напевно був знайомий з планом 1821 р. (дод. 3, поз. 7), планами експедиції О. С. Уварова (дод. 3, поз. 11—12) та ін. (дод. 3, поз. 8—10). Гадаю, що А. О. Скальковський перебільшив значення цієї карти для ольвійської археології, хоча зйомки Е. В. фон Руге, навіть опубліковані в дрібному масштабі, виконані на високому рівні й досі цінні для дослідження топографії і топоніміки цього району.

Що стосується ранніх планів Ольвії, то Б. В. Фармаковський при виданні звітів користувався гравійованим планом 1821 р. (Карасев 1956, с. 10, рис. 3; дод. 1, поз. 7). У свою чергу О. С. Уваров назвав цей план «не достатньо чітким» через те, що «много курганов пропущено и не обозначена величина каждого из них. Необходимо было показать, какие рыты, какие нет» (Уваров 1851, с. 41). На мій погляд, серйозний порівняльний аналіз цих документів був виконаний О. М. Карасєвим (1956), а пізніше автори шукали їх авторів, перераховували на планах кургани або констатували, що вони розставлені в «умовному порядку» (Тункина 2002; Папанова 2006)¹. У підсумку слід констатувати, що повноцінне дослідження цих джерел шляхом використання сучасних методів топозйомки і геолокації задля їх співставлення з сучасною ситуацією поки що відсутні.

1. Слід визнати цінність ретельного дослідження В. А. Папанової планів розкопок некрополя (Папанова 2006, с. 34—80). Зазначу, що перший зведений план розкопок Ольвії (з 1873 р.) у 1924 р. склав Б. В. Фармаковський, який вважав, що «ему не достает фотографического снимка с высоты [аэроплана] на общий вид раскопок» (Итоги... 1924).



Рис. 6. «Топографічний план с. Парутіно і при ньому городища древньої Ольвії...» А. П. Чиркова 1863 р., фрагмент

Досі актуальним є авторство «Топографического плана села Парутина и при нем городища древней Ольвии...». Його опублікував О. М. Карасьов, який на підставі підпису «съемка в июле месяце 1863-го года» та за аналогією з планами інших дніпровських городищ того ж року назвав його автором А. Чиркова (Карасев 1956, с. 28—30, рис. 190). Більшість вчених з цим погодилась, але існує думка, що документ склав не він, оскільки план відрізняється від інших його робіт, а у згаданому переліку городищ (Чирков 1867) Ольвія відсутня (Папанова 2006, с. 28—30, рис. 11).

Щоби впевнитись у зворотньому, достатньо було прочитати замітку про «Топографический атлас течения Днепра...» з 32 планами А. П. Чиркова 1863—1866 рр., що зберігається в ОАМ НАН України. Серед них є план Парутіна з Ольвією і три плани околиць: Волоської коси, городища між Сарикамишем і Аджиголем (Дніпровське II) та Очакова з Кінбурном (Сапожников 2000; дод. 1, поз. 14—17). План А. П. Чиркова, виданий О. М. Карасьовим, це копія одеського оригіналу, на якому відірваний кут і читається

частина авторського підпису: «Снимал и чертил подпол... [ковник А. Чирков]...» (рис. 6).

Деякі документи, зокрема план Очакова з Кінбурном, А. П. Чирков створював на базі «триверстовок», додаючи археологічні об'єкти. Цікаві його карти: «Северо-западной части Черного моря и реки Днепра...» і «Устье рек Буга и Днепра к историческому изображению сего побережья» (дод. 1, поз. 18—19). В цілому «дніпровські плани і мапи» топографа, який зробив помітний внесок у картографування археологічних пам'яток Північного Причорномор'я, заслуговують спеціальної публікації.

З інших подібних документів цікавий план пониззя Дніпро-Бузького лиману, який Й. К. Суручан додав до замітки про розвідки 1882 р. На ньому Золотий берег Багрянородного прив'язаний до узбережжя лиману між сс. Іллінським і Сари Камиші¹, укріплення

1. Виникає відчуття, що Й. К. Суручан був знайомий з записками І. І. Кедріна щодо пошуків коштовних предметів на березі лиману (дод. 2).

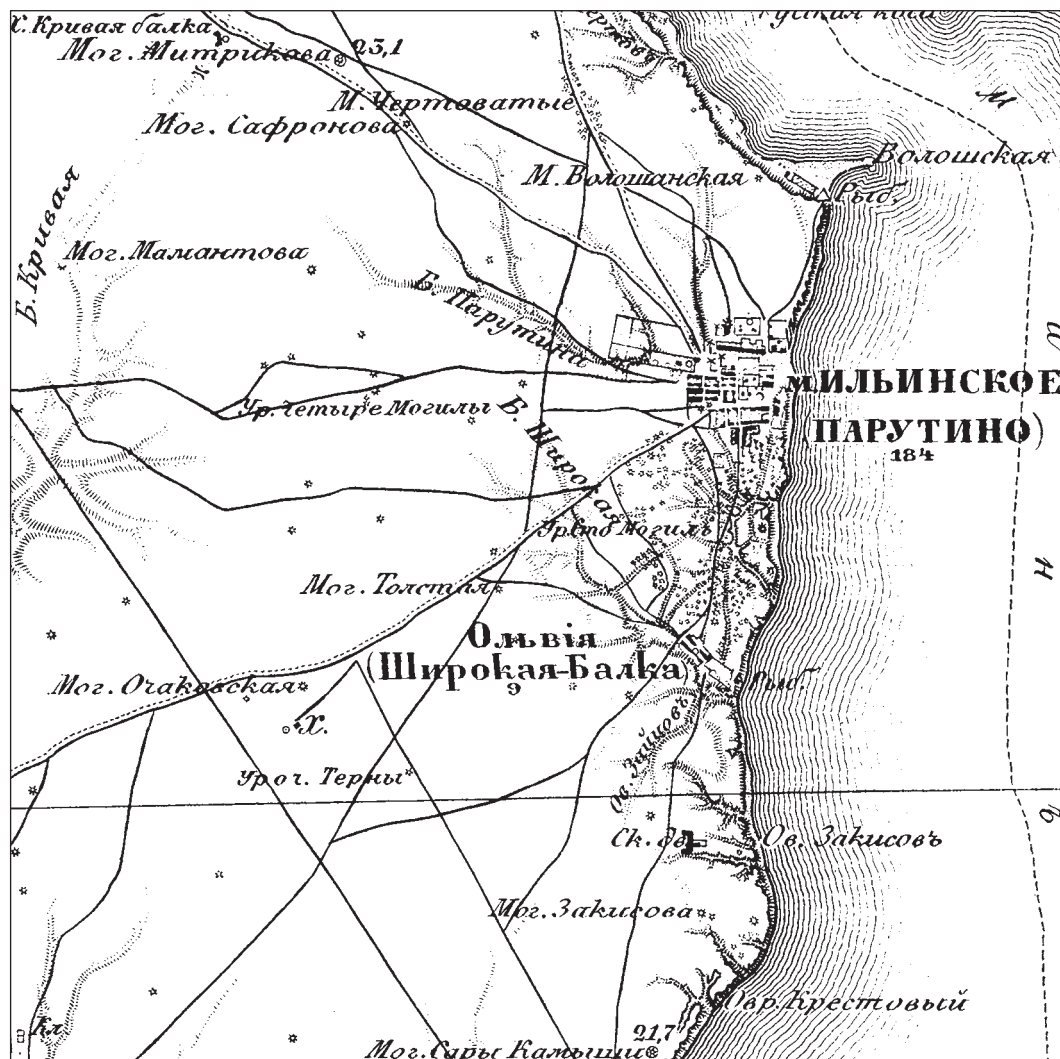


Рис. 7. Околиці с. Парутіно у 1860-х рр., аркуш XXX-10 карти «триверствки», фрагмент

Алектор Діона Христостома — до Очакова та показано три «безіменних поселення», одне з яких він відкрив на мису між бб. Анчокрак і Очаківською (Каменуваною; рис. 8). Й. К. Суручан не описав матеріали (Суручан 1888), але вірогідно він знайшов поселення римського часу Кам'янка I. В наш час воно забудоване південними оселями села, а раніше мало площу 0,4 га, культурний шар до 0,5 м і було повторно відкрите (?) у 1974 р. периферійним загоном Ольвійської експедиції ІА АН УРСР (Гребенников и др. 2011, с. 21, поз. 28.6).

Вивчаючи роль П. І. Кеппена в дослідженні іменних курганів Півдня Східної Європи, автор звернув увагу на їх велику кількість навколо Ольвії, хоча вчений їх назв не згадував, а лише термін «урочище Сто могил» (Сапожников 2018, с. 21; див. також: Тункина 2002, с. 720—621 та ін.). У 1848—1849 рр. О. С. Уваров оперував назвами двох курганів: Волошанської Могили і «з крепидою, на якому стояв храм Зевса» (Уваров 1851, с. 39, 59).

Можна було б заключити, що місцеві кургани отримали власні імена тільки у другій

половині XIX ст., але аналіз триверствки дозволяє розповсюдити такий висновок лише на урочище Сто Могил. Справа в тому, що в кінці 1840-х рр. між Дніпро-Бузьким і Березанським лиманами топографи позначили могили: Чортуваті, Митрикову, Сафронову, Волошанську, Турецьку, Аджигольську, Мамонтову, Огурцову, Товсту, Очаківську, Закисову, Сарі Каміші та ін., а також урочища Чотири Могили, Три Могили та ін. (рис. 7). Така картина спостерігається приблизно до лінії Богданівка—Нечаяне, а далі в степи щільність іменних, втім як і безіменних насипів, різко скорочується¹. В цих кордонах, крім величезного скупчення Сто Могил, кургани складають ланцюги за лініями: гирло р. Анчокрак — Козирка, Кам'янка — Парутино, вдовж правого берега Бугу, а також низка груп на інших ділянках. Деякі назви

1. З курганів Березано-Бузького межиріччя найбільший насип без назви висотою до 9,0 м автор зафіксував в вересні 2020 р. в 2,5 км на ПС від храму с. Нечаяне. Даний курганний район відображений на аркушах топокарт L-36 40 і 52 (північна частина).



Рис. 8. План Буго-Дністровського лиману Й. К. Суручана 1880-х рр., фрагмент

повторюються: Довга — чотири рази, Розкопана і Гнила — двічі і т. д. (рис. 9).

На жаль, таке унікальне культурне надбання, як традиційні імена курганів, незабаром може залишитись лише на старих картах. Так, у довіднику «Пам'ятки археології Очаківського району» назва кургану наведена лише раз на 205 насипів. Йдеться про Могилу Волошанську, але не як про самостійний об'єкт, а як прив'язка поселення (Гребенников и др. 2011, с. 41 и др.). Отже, археологи імен курганів вже не використовують (і це при доступності топографічних карт!), замінюючи порядковими номерами біля сіл з зіпсованими або знеособленими назвами, на зразок Іванівка, Нове, Дмитрівка, Острівка, Осетрівка, Кам'янка, Чорноморське та ін.

Вивчаючи картографію оборонних земляних валів перших віків від РХ Дунай-Дністровського межиріччя (Сапожников 2011; 2013; 2017; та ін.), автор дійшов висновку, що рішення проблем їх датування лежить у площині синхронізації з історією римської фортифікації Ольвійського полісу. Ця тема розроблена С. Б. Буйських (1991), Р. О. Козленко (2016) та ін. С. Б. Буйських писав про два об'єкти такого роду: один ніби-то простягався від правого берега Дніпро-Бузького лиману в с. Куцуруб до лівого берега б. Бейкуш (Чабанської); другий перекривав «вузький прохід» (довжиною 16 км) між балками Анчокракською і Крутою (скоріше б. Мала Дерекляя) біля с. Козирка (Буйських 1991, с. 14, рис. 18; 41).

Інформацію про перший повідомив П. Жилев: «Очаков город. В 2 верстах от пред-

местья Очакова Куцуруб есть насыпные валы сажень в 40 длины, имеющие направление от С к Ю. Местное население считает их турецкими укреплениями». В. Н. Ястребов припустив, що «вероятно, это Долгая Могила трехверстной карты» (Ястребов 1894, с. 99, поз. 14; Фабрициус 1951, с. 65, § 143). Про другий вал написав І. В. Гошкевич на початку XX ст.: «Поды (Пады), хутор. Вблизи хутора слева от дороги из Анчекрака в Парутино тянется на протяжении более одного километра вал. Приблизительная ширина его 20 м» (Фабрициус 1951, с. 62, § 140). С. Б. Буйських додав: «Впоследствии остатки трассы этого вала зафиксированы аэрофотосъемкой (Шишкин, 1982). Вал, шириной в основании до 20 и высотой до 1,5—2,0 м хорошо виден на местности на протяжении 1 км. Дальше, на черном фоне вспашки читалась только более светлая полоса грунта. Из-за многолетнего земледельческого использования вал сильно расплылся. В настоящее время на нем находится виноградник. Заложённые шурфы дали керамический материал первых веков нашей эры» (Буйських 1991, с. 114) ¹.

У першій інформації сумніви викликає орієнтація валів, оскільки при такій інтерпретації вони мали лежати паралельно або в одну лінію (?) по лінії північний захід—південний схід. Довга Могила досі стоїть на своєму місці і розташована в 670 м на схід від шосе Очаків—

1. В опублікованих роботах не вдалося знайти опис цих матеріалів і прив'язок до місця знахідки.

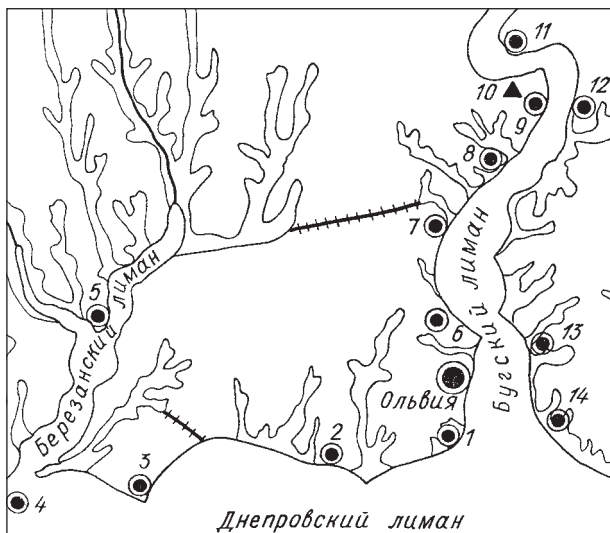


Рис. 9. План оборонних валів і поселень ольвійської округи; Буйських 1991, рис. 18, фрагмент: 1 — Дніпровське 2; 2 — Петухівка 2; 3 — Очаків; 4 — Березань; 5 — Мис; 6 — Чортувате; 7 — Козирка; 8 — Стара Богданівка 1, 9 — Радсад; 10 — Дідова Хата; 11 — Попова Балка; 12 — Сіверсов Маяк; 13 — Семенів Ріг; 14 — Скелька

Кам'янка і за 5,5 км на північ від берега лиману. Якщо відміряти від околиці Куцуруб 2,1 км на північ, то ми потрапимо на орне поле, де в програмі «Гугл-карти» не видно ніяких слідів ровів, валів і навіть курганів. Крім того, якщо б ці дані і підтвердились, вал слід було б довести до лівого берега Березанського лиману, інакше його можна було би доволі легко обійти по правому берегу б. Чабанської (рис. 9).

В другому випадку ми напевно маємо справу з відтинком широкого земляного валу невідомого призначення, скільки вказівка про рів вздовж нього відсутня. Спробуємо визначити його розташування. Хутір *Пади* або *Поди* позначений на аркушах триверствки ХХХ-10 (в першому виданні якого 1855 р. зветься «х. Парутіна») та L36-40 1920—1940-х рр., причому на примірниках М 1 : 50000 біля нього є виноградник¹. Ця поправка (рис. 10) протирічить наявній реконструкції (рис. 9), але остання і раніше не узгоджувалась зі словами В. І. Гошкевича про вал «*слева от дороги из Анчекрака в Парутіно... на протяженні более одного километра*» (див. вище). Крім того, автор в ході поїздки 10.09.2020 р. не зафіксував слідів валу зліва вздовж дороги Кам'янка—Козирка від с. Шевченкове (Нові Кошари) до правого берега б. Мала Дереклея і не знайшов їх на низці карт та аерофотознімках програми «Гугл-карти» двох редакцій 2017 і 2020 рр.

Посилання С. Б. Буйських на дані аерофотозйомки не працює на користь його точки зору,

1. На відповідних аркушах карт ВТС 1970—1980-х рр. в цьому місці позначалося «урочище Поди», біля якого було два цвинтари і МТФ (молочно-товарна ферма).

оскільки К. В. Шишкін не опублікував знімків та їх розшифровок території північніше Парутіно. Проте, на північний захід від головного входу на городище, на плато, примикаючого до правого берега б. Парутінської, чітко видно дві темні лінії доріг, а між ними «антична размежовка полей» (Шишкін 1982, рис. 2—3). Напрямок однієї з тих доріг, відомої як *Друга західна* (Карасев 1956, рис. 11), «стріляє» саме на х. Поди, минуючи кургани Чотири Могили і Могили Мамонтова. Далі проміжною точкою є довгий курган висотою 1,1 м, позначений за 2 км на південь від того ж хутору, та, можливо, дві дамби (мости?) у верхів'ях б. Кривої, біля однойменного села, пізніше — Червоного Парутіна (рис. 10).

Що стосується подальшої траси старої дороги, то від х. Поди до с. Кам'янка вона вочевидь знову виходила на більш пізню дорогу Анчекрак—Парутіно, майже зриту під час укрупнення полів і насадження лісомут в кінці 1930—1950-х рр. Тут зліва стояли могили Довга і Аджигольська. За 140 м на південь від останньої розташований частково досліджений римський військовий табір Кам'янка V другої половини I ст. від РХ (Козленко 2016). Ще далі дорога доходила до згаданого поселення в с. Кам'янка (рис. 10).

Наведені факти дали підстави для інтерпретації «*Валу Гошкевича*» як оборонної споруди, тим більше, що римський табір знаходиться ближче до нього, чим до лінії Анчекрак—Козирка. Для перевірки цього припущення автор здійснив ще одну поїздку 24.10.2020 р., коли поля знаходились в ідеальному для огляду стані (культивовані і без високої рослинності)². В ході неї було з'ясовано, що вал на території покинутого с. Поди не зберігся і ніяких ознак ровів не видно від Кам'янки до Червоного Парутіна. Однак на південній околиці другого села зберіглася одна зі згаданих вище дамб (південна), якою пересипане верхів'я б. Кривої. Довжина цього об'єкта 150 м, ширина внизу до 15,0 м, вгорі 5—6 м, має посередині прохід для води завширшки від 5,0 до 16,0 м, тобто він не призначався для утворення ставка.

Таким чином, на сьогодні факт наявності віддаленої лінійної оборони Ольвії не підтверджується, але можна впевнено говорити про залишки дороги, спрямованої від давнього міста принаймні до річки Анчекрак, берега якої відомі потужними покладами каменю-вапня-

2. В ній взяв участь О. С. Сінельніков. Повні спостереження, плани, фотознімки та їх інтерпретація будуть опубліковані окремо. При огляді місцевості та аналізі карт в нас склалося враження, що ромбовидний в плані «вал зовнішньої оборонної лінії», в якому майже не було знахідок римського часу (Козленко 2016, с. 80—81, рис. 3: 1, 2; 7: 5), може бути пов'язаний зі зрешувальними каналами, які існують тут з 1930-х рр. (рис. 10).

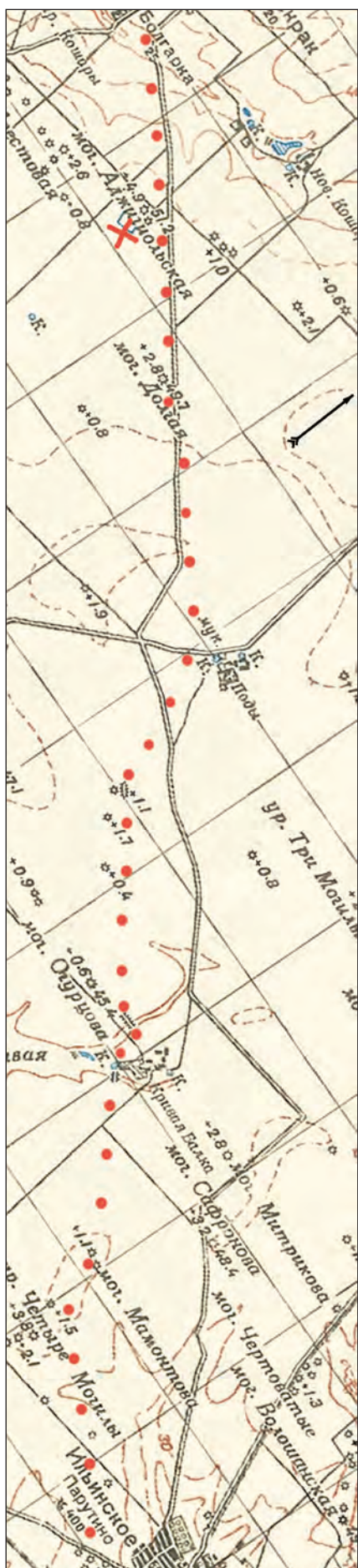


Рис. 10. Вірогідна траса давньої дороги до Ольвії на карті L36-40 1929 р.; + — місце римського військового табору Кам'янка V

ку. Логічно, що далі ця дорога могла бути спрямована до Тіри та інших приморських міст¹.

Проте ближці до Ольвії оборонні лінії могли існувати. Ще О. С. Уваров писав, що під час розквіту міста одна з них складалася з п'яти башен на курганах (b—f його плану VIII-A), рову і ділянок стін. Вона проходила по точках g, охоплюючи ділянку розмірами 7,5 на 5 верст (8 × 5,3 км) разом з часткою лівого берега б. Парутинської до Могили Волошанської. Він же, посилаючись на письмове джерело², написав, що «по разорении Ольвии, после упадка города, выстроили другую стену, от которой впрочем ничего не могло сохраниться, ибо она состояла из слабой низкой стены и земляного вала» (Уваров 1851, с. 37—39; 1853, табл. VIII-A).

Автор повною мірою усвідомлює, що запропонована реконструкція траси однієї з основних доріг до Ольвії вимагає обґрунтування шляхом проведення польових досліджень із застосуванням сучасних приладів (георадарів, дронів і т. д.). Обнадіює, що така практика вже дала результати в самій Ольвії, де у 2014 р. на ділянці «Некрополь 7» була виявлена геомагнітна аномалія. Її розкопки ведуться з 2016 р. і показали наявність оборонного рову завширшки до 5,0 і глибиною 2,4 м, який широким напівколом оперізував городище і навіть частину урочища Сто Могил по правому берегу б. Заячої (Буйських та ін. 2019, с. 153—154, рис. 2).

Такі основні спостереження і висновки з топографії та картографії Ольвії та її околиць, зроблені автором шляхом вивчення літератури і картографічних джерел, а також в ході двох поїздки у вересні—жовтні 2020 р. на запрошення А. В. Буйських, якій автор разом з Г. В. Сапожниковою висловлюють щире подяку за можливість освіжити старі враження від цього унікального пам'ятника і по-новому поглянути на нього та його околиці.

ДОДАТОК 1

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ПЛАНІВ І КАРТ ОЛЬВІЇ ТА ЇЇ ОКОЛИЦЬ 1809—1860-Х РР.

ПЛАНИ

1. «План развалинам бывшему городу Ольвию» інженер-поручика І. С. Бориславського. Завірений інженер-капітаном Ф. С. фон Муцелем (рукоп.; М 50 саж. в дюймі або 1 : 4200; зберігається: РДВІА,

1. Про те, що навколо Ольвії давньоримські форти стояли вздовж доріг, а не оборонних валів, свідчить ще один форт, виявлений Р. О. Козленко біля с. Острівка в самому центрі Бузько-Березанського міжліманя (Козленко 2016, с. 82, рис. 2: 6).
2. Dio Chrys. Oration. XXXVI, 6.

ф. 349, оп. 27, д. 946, л. 1; опубл.: Тункина 2002, рис. 108, с. 440—441, де датований 1809—1811 рр.).

2. «План развалинам бывшему городу Ольвию» инженер-поручика І. С. Бориславського. Не раніше 1809 р. (рукоп.; М 50 саж. в дюймі або 1 : 4200; зберігається: РДВІА, ф. 349, оп. 27, д. 947, л. 1; опубл.: Тункина 2002, рис. 109—110, с. 440—441, де датований після 1809 р.).

3. «План развалинам бывшему городу Ольвию» инженер-поручика І. С. Бориславського (рукоп.; М 50 саж. в дюймі або 1 : 4200; зберігається: РДВІА, ф. 418, оп. І, д. 615, л. 1; опубл.: Тункина 2002, рис. 111, с. 440—441, де датований після 1809 р.).

4. «План Ольвийской крепости» (рукоп.; М 20 саж. в дюймі або 1 : 1680; знімав П. І. Кеппен 26.10.1819; зберігається: СКВ НБУВ, № 7563). Копія на кальці в архіві заповідника «Херсонес Таврійський» (Золотарев, Буйских 1997).

5. «План города Ольвии» (рукоп.; знімав П. І. Кеппен 26.10.1819; без масштабу; зберігається: СКВ НБУВ, № 6348).

6. «План деревни, поселяемой близ Ольвии [з частиною Ольвійської колонії по балці Широкої] з «Ольвійської збірки» П. І. Кеппена (рукоп.; М 50 саж. в дюймі; зберігається: ІР НБУВ, ф. V, од. зб. 715; не опубл.)¹.

7. «План города Ольвии с окрестностями». Санкт-Петербург, 1821 (друк.; М 50 саж. дюймі. В основі один з планів І. С. Бориславського; сліди древніх укріплень на врізці зняв П. І. Кеппен у 1819 р.; зберігається: СКВ НБУВ, № 13991, СПбф АРАН, ф. 30, оп. 1, д. 42, л. 7 об. та ін.). Відомий як «План Кеппена», републікацій (ЗООИД 1872, т. VIII, табл. IX; Карасев 1956, рис. 1, с. 9—14). Київський прим. зберігався в ОТИС (Бертъе-Делагард 1888, с. 38, № 53).

8. «Plan des ruines de la ville d'Olvia» (друк.; М 100 саж в дюймі або 1 : 8400; опублікований: Blaramberg 1822).

9. «Чертеж урочища Стомогильного к селу Порутину принадлежащего, на коем существовал торговый город Ольвиополь» (друк.; М 50 саж в дюймі або 1 : 4200; опубл.: Муравьев-Апостол 1823).

10. «План руин города Ольвии» (друк.; М 100 саж в дюймі або 1 : 8400; опубл.: Бларамберг 1828).

11. «План Ольвия VIII-А» (друк.; 1848 р.; М 200 саж в дюймі; Уваров 1853; републікація: Карасев 1956, рис. 7, с. 21—27).

12. «План Ольвия VIII-В» (друк.; 1848 р.; М 50 саж в дюймі; Уваров 1853; републікація: Карасев 1956, рис. 6, с. 17—20).

13. «План южной части земли дачи Ильинской экономии с деревнею Ольвию и Урочищем Сырых Камышей...» [т. зв. «План экономического землера К. Прудюса»] (рукоп.; М 200 саж. в дюймі; РОНА ІМК РАН, № 5503, шифр № 721). Опубл. і датований не раніше 1861 р. (Карасев 1956, рис. 9, с. 27—28).

14. «Топографический план древнего ольвийского [Дніпровського ІІ] городища, лежащего на северном берегу Днепровского лимана между местами Аджиголем и Сарыкамьшем». Знімав А. П. Чирков в липні 1863 р. (рукоп.; М 100 саж. в дюймі). «Топографический атлас течения Днепра в Херсонской губернии 1864—1871 гг.», арк. 4. зберігається: Бібліотека ОАМ НАН України; не опубл., описаний (Сапожников 2002).

1. Документи з № 4—7 зберігались в ОТИС (Бертъе-Делагард 1888, с. 38, № 54).

15. «Топографический план села Парутина и при нем городища древней Ольвии, лежащего на правом берегу Бугского лимана». Знімав А. П. Чирков в липні 1863 р. (рукоп.; М 50 саж. в дюймі). «Топографический атлас течения Днепра в Херсонской губернии 1864—1871 гг.», арк. 5 (зберігається: Бібліотека ОАМ НАН України; копія: РОНА ІМК РАН, № 5496, шифр № 721; фотокопія: там же негатив на плівці — Q-641, відбиток IV-1286). Опубл.: (Карасев 1956, рис. 10, с. 28—30), описаний як частина атласу (Сапожников 2002).

16. «Топографический план села Волошской косы, лежащей на правом берегу Бугского лимана. Место высадки при переправе шведского короля Карла XII после Полтавского поражения в 1709 г.». Знімав А. П. Чирков в липні 1863 р. (рукоп.; М 100 саж. в дюймі). «Топографический атлас течения Днепра в Херсонской губернии 1864—1871 гг.», арк. 6. Зберігається: Бібліотека ОАМ НАН України.

17. «Топографический план города Очакова и Кинбурна, составленный по топографической съемке генерала фон-Руге, с проложением глубины по промерам, произведенным в 1857 г.» Знімав А. П. Чирков у 1864 р. (рукоп.; М 200 саж. в дюймі). «Топографический атлас течения Днепра в Херсонской губернии 1864—1871 гг.», арк. 3. Зберігається: бібліотека ОАМ НАН України; частково опубл.: Сапожников, Аргатюк 2017, рис. 3—4).

КАРТИ

18. «Специальная карта северо-западной части Черного моря и реки Днепра, протекающего в пределах Новороссийского края». А. П. Чирков, 1864 р. (М 5 верст в дюймі або 1 : 210000; Бертъе-Делагард 1888, с. 11, № 99; Зберігається: приватна колекція в Одесі; частково опубл.: Сапожников 2013, с. 345—346, рис. 2—3).

19. «Карта устьев рек Буга и Днепра к историческому изображению сего побережья» А. П. Чиркова (без дати, початок 1860-х рр.; М 3 версти в 1 дюймі або 1 : 126000; Бертъе-Делагард 1888, с. 11, № 101; зберігається: СКВ НБУВ, № 17294).

20. Те саме з назвою «Карта устьев рек Буга и Днепра». (друк.; зберігається: СКВ НБУВ, № 15793; опубл.: Брун 1863, табл. 5).

ДОДАТОК 2

И. Кедрин

ГОРОДОК ИЛЬИНСКОЕ В 1850 г. (Кедрин 1850, с. 81—84)

Имение это, известное прежде под именем села *Порутина*, принадлежит генерал-лейтенанту графу Куселеву и расположено на возвышенном берегу, при слиянии Бугского лимана с Днепровским. Оно находится почти на равном расстоянии между Очаковым и Николаевым, однако же несколько ближе к сему последнему городу. Близ самого местечка холмятся курганы Ольвии, принадлежащие, впрочем другому владельцу, а именно графу Безбородьке. Я обозрел их с полным равнодушием профана. Ни остатки крепости, которая отделялась от города глубоким оврагом, ни следы пристани, с пробитой от нее возле стен крепости дорогой, которая вела в город, ни сохранившиеся своды гробниц в раскопанных курганах не произвели на меня особого впечат-

ления. Рассказывают, что лет 6 тому назад, в одном из здешних курганов открыта была прекрасная статуя, которая и отправлена была по льду замерзшего лимана в Николаев, откуда она должна была следовать в Петербург. К сожалению однако же, лед был тогда не слишком крепок, не выдержал тяжести транспорта и статуя навсегда погибла в волнах лимана. Были попытки извлечь ее оттуда, но они не увенчались успехом. На дворе экономического дома находится квадратный мрамор с хорошо уцелевшей греческой надписью, а у управляющего имением я видел несколько древних кувшинов и кувшинчиков, отысканных в курганах Ольвии. В бурную погоду, когда лиман поднимает слишком гордые волны, ильинские крестьяне выходят на древнюю пристань и ожидают там добычи. Рассказывают, что действительно иногда вместе с песком волны выносят на берег мелкие золотые вещицы. С высот древней Ольвии, обросших ныне крапивой и будяками, открывается живописный вид на обширный бассейн вод, по берегам коего нередко разгуливают в значительном количестве пеликаны, на небольшое село Кисляковку и м. Станислав, лежащие в Херсонском уезде, и на синеющее вдаль в верстах 30 по прямой линии, селение Перегойное, находящееся уже в Таврической губернии.

В Ильинском считается 450 душ крестьян и 13000 дес. земли, которая только в некоторых немногих местах солонцевата или глиниста, но большею частью, почти на всем своем пространстве черноземная и хлебородная. Скотоводство составляет здесь статью, на которую не обращают особенного внимания. Испанских овец совсем нет, волошских держат около 2000, рогатого скота, которого находилось прежде до 1000 голов, считается теперь только 200, но между ними есть очень хорошие бугаи. Конский завод также небольшой, состоит из 90 лошадей; лучшие продаются от 50 до 60 руб. сер.; на одного жеребца назначают не более 12—15 маток. Кстати заметить, что по многим имениям Херсонской губернии малое в сравнении с матками, число жеребцов всегда оказывает неблагоприятное влияние на состояние в них конских заводов. Как бы хорош и силен жеребец не был, но спущенный в косяке на 20 и более маток, он необходимо обессилится и с трудом восстанавливает потом растерянные силы, а последний приплод, от него происходящий, всегда выходит плохой.

Ежегодные посевы хлеба простираются в Ильинском от 250 до 300 четвертей. Более всего разводится арнаутка. Молотба производится преимущественно очень тяжелыми катками, которых била окованы железом и которые вымолачивают в день от 12 до 18 коп хлеба. Для действия этими катками запрягают в них две пары волов. Из двух молотильных машин, Бутеновская, выписанная лет 7 тому назад и действующая двумя парами волов, вымолачивает в летний день 40—50 коп хлеба, а превосходная по своей прочности шотландская машина Кроскилла еще не испытана. Сия последняя находится уже в имении более года, но не умеют установить ее и пустить машину в работу. В Ильинском заведены и веялки: ручные и конные, приводимые в движение парой волов. Конная мельница с находящейся при ней сукновальной устроена в 1843 году на 3 камня и приводится в движение двумя парами лошадей, которые в течение одного дня три раза переменяются. На одном камне в день вымалывается 12 четв. [2520 литров] хлеба. В Ильинском есть также несколько ветряных мельниц.

Фруктовый сад занимает под собой до 20 десятин. В нем растут преимущественно сливы, вишни, черешни и абрикосы, яблок мало, груш еще меньше, а волошского ореха только 8 или 10 деревьев, но и те погибли от жестоких морозов, свирепствовавших в минувшую зиму. Садовником определен теперь простой ильинский крестьянин, выучившийся практически приемам садоводства от своего предшественника немца. Конечно от подобного садовника нельзя требовать искусства и еще менее ожидать от него успехов. Впрочем, им разведены небольшие школы слив, вишен и абрикосов. Если бы истребить развешшующуюся в огромном количестве гусеницу и очистить деревья от лишая, то ильинский фруктовый сад мог бы доставлять до 500 руб. сер. дохода.

Небольшой огород для экономических надобностей разведен на косе лимана.

Лесоразведение начато здесь более 5 лет тому назад и находится теперь на трех участках. Главная лесная плантация разведена при экономическом доме на пространстве примерно 20 дес. и состоит почти вся из акации, числом до 15000 больших и малых; береста, клена, ясеня и дуба посажено в ней весьма немного; почва преимущественно черноземная и в некоторых местах песчаная. Вторая плантация недалеко от первой насажена на небольшой горе, поднимающейся над Бугским лиманом. Она вся состоит также единственно из акаций числом до 5000, посаженных в 1840 году. Третий участок, занятый лесонасаждением, находится в степи. На нем весной 1850 года посажено более 1000 акаций. Итак, Ильинское лесоразведение, заключающее в себе более 20000 деревьев, довольно примечательно, хотя с тем вместе нельзя не пожалеть, что главная порода, из которой оно почти исключительно состоит, так недолговечна.

Но м. Ильинское в особенности отличается превосходными хозяйственными строениями, которые всегда придают степному имению красивый вид и невольно рисуют его в лучшем свете. Прекрасный хлебный амбар, гумно, ток, чистые конюшни, отличные погреба и ледники, хорошие загоны для рогатого скота и лошадей, воздвигались хотя и медленно, но постоянно. На степи в различных местах ее выкопано 5 очень хороших колодцев глубиной от 15 до 18 сажень, устройство которых, впрочем, обошлось не дешево. Для овец в двух верстах от местечка устраиваются теперь и скоро будут окончены слишком уже роскошные каменные загоны, имеющие форму квадрата с башнями по углам. Для помещика предполагается воздвигнуть обширный дом. Для больных есть госпиталь на 12 кроватей, при котором находятся 2 фельдшера. Говорят, что м. Ильинское доставляет своему владельцу от 20 до 30000 руб. сер. ежегодного дохода.

ДОДАТОК 3

А. Скальковский

ПУТЕШЕСТВИЕ В ОЛЬВИЮ 1861 года: ВЫДЕРЖКИ ИЗ ДНЕВНИКА (Скальковский 1870b, с. 109—113)

4-го июня 1861 г., воскресенье. К Ольвии ведут две дороги: сухопутная или дорога варваров, т. е. скифов или других аборигенов, кочевавших или обитавших оседло между Бугом, Березанью и вероятно до самого Днестра; и водный путь или эллинский

по Черному морю, Днепру и Бугу, которыми всегда сообщались греки со своими колониями. Я видел Ольвию с обеих сторон и если бы не совершенная невозможность достигнуть этого городища, по причине обрушившихся пристани и Нижнего города, то последний путь, через устья Буга был бы самый занимательный. Но для изучения настоящего значения Ольвии как греческой колонии, основанной для торговых сношений с окружавшими ее народами, надобно ехать к ней непременно сухим путем. Одесская почтовая дорога привела меня в несколько часов до станции Янчокрак, в селение, принадлежащее владельцу Ольвии, графу Кушелеву-Безбородко. Отсюда проселком должно направиться к юго-востоку т. е. к нижнему Бугу. Здесь уже не нужно никакого проводника: едва проехали мы три или четыре версты по степям, как явились нам пять или шесть высоких курганов с явными признаками, что это были передовые сторожевые укрепления нашей эмпории. Продвигаясь далее по тому же направлению, мы увидели впереди и по флангам целые сотни курганов, и правильными рядами и уединенно разбросанных, как бы могилы живших здесь и давно угасших древних обитателей, это вероятно пепелища скифских усадеб, каллипидов или борисфенитов, с которыми целые столетия торговала или боролась Ольвия. Здесь все урочища имеют названия «могил», т. е. курганов: могила *Долгая*, *Мамонтова*, *Очаковская*, *Воронова* и т. д. В пяти верстах от с. Парутина или Ильинского, цели нашего путешествия, к югу видно весьма значительное возвышение. Это пепелище акрополя нашей знаменитой Ольвии. Около него большой овраг, называемый «Широкой балкой», налево другой овраг — «Парутино» и близ него самое селение.

«Ольвийское городище, со всеми к нему принадлежащими частями, о которых скажем ниже, занимает между оврагами Широком, Парутиным и рекой Бугом, около трех верст вдоль реки и около полуторы версты в ширину; собственно город, окруженный стенами, не имел, вероятно, и двух квадратных верст пространства. Проводник мой, старый поселенец, уже многие годы раскапывающий развалины Ольвии, вел меня так, чтобы показать ее пепелище, с которым он совершенно сроднился во всем ее блеске, и вполне достиг своей цели. Жаль, что он не землемер или топограф, а какой бы отличный план мог он составить! В трехстах саженях от акрополя, резко отличавшегося от других частей городища, мы прошли мимо двух возвышений, довольно близких друг от друга и покрытых развалинами — вероятно подножий укрепленных ворот и башень¹. В 1819 году, как видно из двух планов Муравьева-Апостола и Бларамберга, эти возвышения были еще обложены большими плитами из твердого белого камня, привезенного издалека. За этими «воротами» открылась нам настоящая площадь в двести с лишком квадр. саж., отделенная от акрополя следами других укреплений. Это вероятно бывший форум или торговая площадь для сношений с варварами, приезжавшими сюда для покупки греческих товаров и продажи своих произведений. Быть может это то «предградие», о котором упоминает еще Геродот. От этой площади ведут к реке и нижнему городу два совершенно испорченные весенними водами спуска, бывшие, вероятно, как в древнем Киеве, «кузвозами» для сообщения с гаванью, где были построены товар-

ные склады и куда варваров не допускали. На этой площади в 1860-х годах найдены были поселенцами, на значительной глубине, два мраморных льва довольно искусного ваяния, с необъясненными до сих пор изображениями. Рисунки этих львов помещены в III части «Записок Одесского общества истории и древностей». Вторую часть этого городища составлял порт или нижний город, подобный одесскому пересыпскому предместью или киевскому Подолу. К сожалению, большая часть его обрушилась в реку и доступ к нему весьма труден.

Третья часть, имеющая около 160 саж. в длину и около 100 в ширину, есть собственно акрополь, вероятно, сильно укрепленное место. Он составляет совершенно отдельный треугольник, которому небольшой овраг, называемый теперь «Зайцевой балкой», служил вероятно рвом. Это настоящий муравейник бесчисленных холмиков, или лучше сказать, могил, разделенных весьма тесными промежутками, вероятно улицами. Многократно разрытые жадной рукой и разрываемые постоянно теперь, они сохранили не совсем прежнее очертание и покрыты толстым слоем обломков кирпича, сосудов, амфор, черепицы и каменных плит. Я сам нашел несколько глиняных ручек с надписями, вероятно клеймами мастеров или фабрикантов, и одну кирпичину с таким же штемпелем, как и на ольвийских монетах, именно коршуном, клюющим рыбу. Ольвия, смотря на нее с вышины, весьма много сходна с Киевом (без построек), если принять Печерскую лавру за акрополь, старый Киев за укрепленный форум, а нижнюю, или порттовую часть за Подол. Из всех планов Ольвии, мною виденных, лучше всего, хотя и в микроскопическом размере, [она показана] на трехверстной карте Херсонской губернии, составленной генерал-майором фон Руге. Там ольвийское городище имеет вид овального укрепления, основанного на трубе [?] реки Буга; два оврага, Широкий и Парутино, составляют ему естественную передовую защиту, а небольшая Зайцева балка образовалась, вероятно, из внутреннего рва, отделявшего, по обычаю, акрополь от остального города.

Спустившись с большим трудом в ту часть городища, которая составляла, вероятно, набережную нижнего города, мы были поражены огромной толщиной насыпи, часть которой обрушилась в реку; она составляет сплошную массу из многих слоев черепицы, кирпича, пепла и глиняных обломков. В прежнее время поселенец добывал здесь наибольшее число монет и медалей; но теперь они попадают реже, да и те, если не продадутся тайно, поступают немедленно к помещику, который образовал уже в Петербурге драгоценный музей ольвийского мира. С трудом добыл я десятка два весьма посредственных монет, на днях отысканных в акрополе. Из них было 15 ольвийских, 3 босфорских, 2 херсонесских византийской эпохи, одна папы Стефана и даже несколько турецких. Это, как видите, живые свидетели пребывавших здесь и торговавших купцов, и народов. Глядя на эту громадную массу развалин и на ту глубину, в которой добывают до сих пор не только большие плиты хорошо отполированного камня и мрамора, но и настоящие памятники, как-то: надписи, вазы и целые тысячи медалей; я невольно сделал следующее замечание: видно, нашествие варваров, громивших Ольвию, было не только могущественно, но и внезапно, чтобы столь сильный торговый город, целая самостоятельная политическая община, не только мог быть погребен в потоках крови своих жителей и обломках своих зданий, но даже потерял

1. Вірогідно, про ці ворота говорять Бларамберг і гр. Уваров (О. С.).

свое имя на многие столетия. Византийцы еще изредка намекают о нем в своих хрониках; но генуэзцы, преемники эллинов в колониях Черного моря, не знают даже имени Ольвии. Даже в половине XVIII столетия знаменитый Пейсонель искал ее на Днепре у нынешнего Берислава, а петербургская академия наук, следуя мнению Потоцкого, предполагала пепелище ее на устье Синюхи в Буг, предположив назвать городок, основанный в 1795 г. на запорожском городище Орлике, «Ольвиополем».

ЛІТЕРАТУРА

- Аркас, Н., Брун, Ф. Т. 1872. Археологическая разведка некоторой части Ольвии. *Записки ООИД*, VII, с. 412-414, табл. X.
- Бертге-Делагард, А. Л. 1888. *Каталог карт, планам, чертежам, видам, хранящимся в Музее Императорского Одесского общества истории и древностей*. Одесса: Тип. А. Шульце.
- Бларамберг, И. П. 1828. *Описание древних медальей Ольвии или Ольвиополя, находящихся в Одессе..., с историческим известием о древнем городе Ольвии, с планом оного и с изображением 225-ти медальей и монет, гравированных в Париже Сент-Анжем*. Москва: В унив. тип.
- Брун, Ф. 1863. Донесение о поездке к устьям рек Буга и Днепра, в 1862 году. *Записки ООИД*, V, с. 985-993, табл. 4-5.
- Буйських, А., Форнасьє, Й., Кузьміщев, О. 2019. Дослідження ольвійського передмістя. *Археологічні дослідження в Україні 2017 р.*, с. 152-154.
- Буйських, С. Б. 1991. *Фортифікація Ольвійського государства (первіе века нової ери)*. Київ: Наукова думка.
- Волан, Ф. П. 2002. Описание земли Эдисан или Отчет относительно географического и топографического положения Провинции Озу или Эдисан, обычно называемой Очаковская степь, служащий пояснением к картам планам, снятым по высочайшему указанию. В: Охотников, С. Б. (ред.). *Наследие Ф. П. Де-Волана: из истории порта, города, края*. Одесса: Астропринт, с. 74-200.
- Гавриил. 1848. *Историко-хронологическое описание церквей епархии Херсонской и Таврической*. Одесса: Гор. тип.
- Гребенников, В. Б., Каражей, О. М., Яценко, С. М. 2011. *Пам'ятники археології Очаківського району: каталог-довідник*. Миколаїв: Іліон.
- Григорович, В. 1874. *Записка антиквара о поездке его на Калку и Кальмиус в корсунскую землю и на южные побережья Днестра и Днепра*. Одесса: Тип. П. Францова.
- Золотарев, М. И., Буйських, С. Б. 1997. Неизвестный план Ольвии П. И. Кепшена. *Российская археология*, 2, с. 241-245.
- Итоги... 1924. Итоги раскопок «русской Помпеи» (в древней Ольвии у с. Парутино Николаевского округа). *Красный Николаев*, 1121 (3 октября), с. 6.
- Карасев, А. Н. 1956. Планы Ольвии XIX в. как источники для исторической топографии Ольвии. *Материалы и исследования по археологии СССР*, IX, с. 9-34.
- Кедрин, И. 1850. Отрывки из путевого журнала при обозрении сельского хозяйства в Херсонской губернии в 1850 году. *Журнал МГИ*, XXXVII, 4, с. 78-98.
- Козленко, Р. О. 2016. Римські форти на території Ольвійської держави. *Археологія*, 2, с. 78-87.
- Латышев, В. В. 1887. *Исследование истории и государственном строе города Ольвии*. Санкт-Петербург: тип. В. С. Балашева.
- Мейер, А. 1794. *Повествование землемерное и естествословное описание Очаковская земля*. Санкт-Петербург: Печ. у И. К. Шнора.
- (Муравьев-Апостол, И. М.). 1823. *Путешествие по Тавриде в 1820 году*. Санкт-Петербург: Тип. состоящая при особенной канцелярии МВД.
- Папанова, В. А. 2006. *Урочище Сто Могил (некрополь Ольвии Понтийской)*. Киев: Знання України.
- Ратнер, И. Д. 1990. Старейший план Ольвии и его автор. В: *Проблемы археологии Северного Причерноморья. Тезисы докладов юбилейной конференции*. III. Херсон, с. 77-78.
- Сапожников, І. 1999. Чорноморське військо в Буго-Дністровському межиріччі (1789—1793 роки). В: Сапожников, І. (ред.). *Хаджибей — Одеса та українське козацтво (1415—1797 роки)*. Одеса: ОКФА, с. 183-236.
- Сапожников, И. В. 2000. Картографические материалы по археологии, истории и географии низовой Буга и Днепра: работы А. П. Чиркова 1863—1866 годов. В: Дубенко, К. І. (ред.). *Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження*. Миколаїв: Атол, с. 259-265.
- Сапожников, И. В. 2001—2002. Очерки истории исследований Ольвии и Березани (до начала XIX ст. от Р. Х.). *Stratum plus*, 3, с. 452-461.
- Сапожников, И. В. 2011. Древние валы Бессарабии или Буджака: из истории картографирования в XVIII—XIX вв. *Материалы по археологии Северного Причерноморья*, 12, с. 206-236.
- Сапожников, И. 2013. Новые картографические материалы о древних валах Бессарабии. *Tyragetia*, VII, 1, с. 345-354.
- Сапожников, И. 2017. Древние валы и дороги района переправы через Дунай у озера Картал: опыт картографической стратиграфии. *Tyragetia*, XI, 1, с. 213-225.
- Сапожников, И. 2018. Из истории изучения именных курганов Юга Восточной Европы: работы П. И. Кепшена 1820-х — 1850-х годов. *Емінак*, I, 2 (22), с. 15-24.
- Сапожников, И. В. 2019. Карты и планы Буго-Днестровской части Причерноморья последней трети XVIII века как археологические источники. *Scriptorium nostrum*, 1 (12), с. 81-110.
- Сапожников, И., Аргатюк, С. 2017. Конец эпохи крепостей в Северо-Западном Причерноморье: вторая половина 1820-х — начало 1860-х годов. *Scriptorium nostrum*, 1 (7), с. 158-195.
- Сапожников, И., Аргатюк, С. 2018. Иван Кедрин и его экспедиция 1850 года по Северо-Западному Причерноморью. *Південний захід. Одесика*, 24, с. 9-39.
- Сапожников, И. В., Полевщикова, Е. В. 2005—2009. Шарль де Пейсонель и его вклад в изучение античной географии Северо-Западного Причерноморья. *Stratum plus*, 4, с. 464-475.
- Сборник... 1896. *Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска*. Собраны И. И. Дмитренко. III: 1787—1795 гг. Санкт-Петербург: Тип. штаба отд. корпуса жандармов.
- Скальковский, А. 1870а. О ценности земли в Новороссийском крае. *Труды Одесского статистического комитета*, IV, с. 102-116.
- Скальковский, А. 1870b. Поездка в Ольвию. *Труды Одесского статистического комитета*, IV, с. 158-177.

Суручан, І. К. 1888. Опыт доказательства местонахождения скифского укрепления Алектора и Золотого Берега Константина Багрянородного. В: Успенский, Ф. (ред.). *Труды VI Археологического съезда в Одессе*. 2. Одесса: Тип. А. Шульце, с. 129-134.

Тункина, И. В. 2000. П. И. Кёппен как исследователь Ольвии (становление археолога). *Археологические известия*, 7, с. 357-372.

Тункина, И. В. 2002. *Русская наука о классических древностях юга России (XVIII — середина XIX вв.)*. Санкт-Петербург: Наука.

Уваров, А. 1851. *Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря*. 1. Санкт-Петербург: Тип. экспедиции изготовл. гос. бумаг.

Уваров, А. 1853. *Собрание карт и рисунков к «Исследованиям о древностях Южной России и берегов Черного моря»*. Санкт-Петербург.

Фабрициус, И. В. 1951. *Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР*. І. Киев: АН УССР.

Чирков, А. 1867. Краткий очерк городищ, находящихся по Днепру и его лиману. *Записки ООИД*, VI, с. 546-550.

Шишкин, К. В. 1982. Аэрометод как источник для исторической топографии Ольвии и ее окрестностей. *Советская археология*, 3, с. 235-242.

Ястребов, В. Н. 1894. Опыт топографического обозрения древностей Херсонесской губернии. *Записки ООИД*, XVII, с. 63-176.

Blaramberg, I. P. 1822. *Choix de médailles antiques d'Olbiopolis ou Olbia, faisant partie du cabinet du conseiller d'état de Blaramberg, à Odessa; avec XX planches, graves d'après ses dessins sur les médailles originales; accompagnées d'une notice sur Olbia, et d'un plan de l'emplacement ou se voient aujourd'hui les ruines de cette ville*. Paris: Chez firmin Didot.

Lafitte-Clavé. 1998. *Journal d'un voyage sur les côtes de la Mer Noire du 28 Avril au 18 Septembre 1784*. Istanbul: Isis, p. 26-180.

REFERENCES

Arkas, N., Brun, F. T. 1872. Arkheologicheskaja razvedka nekotoroi chasti Olvii. *Zapiski OOID*, VIII, s. 412-414, tabl. Kh.

Berte-Delagard, A. L. 1888. *Katalog kartam, planam, chertezham, vidam, khраниashchimsia v Muzeje Imperatorskogo Odesskogo obshchestva istorii i drevnostei*. Odessa: Tip. A. Shultse.

Blaramberg, I. P. 1828. *Opisanie drevnikh medalei Olvii ili Olviopolia, nakhodiaschichksia v Odesse..., s istoricheskim izvestiem o drevnem gorode Olvii, s planom onogo i s izobrazheniem 225-ti medalei i monet, gravirovannykh v Parizhe Sent-Anzhem*. Moskva: V univ. tip.

Brun, F. 1863. Donesenie o poezdke k ustiam rek Buga i Dnepra, v 1862 godu. *Zapiski OOID*, V, s. 985-993, tabl. 4-5.

Buisykh, A., Fornasie, Y., Kuzmishchev, O. 2019. Doslidzhennia olviiskoho peredmistia. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2017 r.*, s. 152-154.

Buisykh, S. B. 1991. *Fortifikatsiia Olviiskogo gosudarstva (pervye veka novoi ery)*. Kiev: Naukova dumka.

Volan, F. P. 2002. Opisanie zemli Edisan ili Otchet ot nositelno geograficheskogo i topograficheskogo polozheniia Provintsiu Ozu ili Edisan, obychno nazyvaemoi Ochakovskaia step, sluzhashchii poiasneniem k kartami planam, sniatym po vysochaishemu ukazaniiu. In: Okhotnikov, S. B. (ed.). *Nasledie F. P. De-Volana: iz istorii porta, goroda, kraia*. Odessa: Astroprint, s. 74-200.

Gavriil. 1848. *Istoriko-khronologicheskoe opisanie tserkvei eparkhii Khersonskoi i Tavricheskoi*. Odessa: Gor. tip.

Hrebennykov, V. B., Karzhei, O. M., Yatsenko, S. M. 2011. *Pamiatnyky arkheolohii Ochakivskoho raionu: katalog-dovidnyk*. Mykolaiv: Iliion.

Grigorovich, V. 1874. *Zapiska antikvara o poezdki ego na Kalku i Kalmius v korsunskuiu zemliu i na iuzhnye poberezhia Dnestra i Dnepra*. Odessa: Tip. P. Frantsova.

Zolotarev, M. I., Buisykh, S. B. 1997. Neizvestnyi plan Olvii P. I. Keppena. *Rossiiskaia arkheologiia*, 2, s. 241-245.

Itogi... 1924. Itogi raskopok «russkoi Pompei» (v drevnei Olvii u s. Parutino Nikolaevskogo okruga). *Krasnyi Nikolaev*, 1121 (3 oktjabria), s. 6.

Karasev, A. N. 1956. Plany Olvii XIX v. kak istochniki dlia istoricheskoi topografii Olvii. *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, IX, s. 9-34.

Kedrin, I. 1850. Otryvki iz putevogo zhurnala pri obozrenii selskogo khoziaistva v Khersonskoi gubernii v 1850 godu. *Zhurnal MGI*, XXXVII, 4, s. 78-98.

Kozlenko, R. O. 2016. Rymski forty na terytorii Olviiskoi derzhavy. *Arkheolohiia*, 2, s. 78-87.

Latyshev, V. V. 1887. *Issledovanie istorii i gosudarstvennom stroe goroda Olvii*. Sankt-Peterburg: tip. V. S. Balasheva.

Meier, A. 1794. *Povestvovanie zemlemernoie i estestvoslovnoie opisanie Ochakovskaia zemlia*. Sanktpeterburg: Pech. u I. K. Shnora.

(Muravev-Apostol, I. M.). 1823. *Puteshestvie po Tavride v 1820 godu*. Sankt-Peterburg: Tip. sostoiashchaia pri osobennoi kantseliarii MVD.

Papanova, V. A. 2006. *Urochishche Sto Mogil (nekropol Olvii Pontiiskoi)*. Kiev: Znannia Ukrainy.

Ratner, I. D. 1990. Stareishii plan Olvii i ego avtor. In: *Problemy arkheologii Severnogo Prichernomorja. Tezisy dokladov iubileinoi konferentsii*. III. Kherson, s. 77-78.

Sapozhnykov, I. 1999. Chornomorske viisko v Buho-Dnistrovskomu mezhyrichchi (1789—1793 roky). In: Sapozhnykov, I. (ed.). *Khadzhybei — Odesa ta ukrainske kozatstvo (1415—1797 roky)*. Odesa: OKFA, s. 183-236.

Sapozhnikov, I. V. 2000. Kartograficheskie materialy po arkheologii, istorii i geografii nizovii Buga i Dnepra: raboty A. P. Chirkova 1863—1866 godov. In: Dubenko, K. I. (ed.). *Istoriia. Etnohrafiia. Kultura. Novi doslidzhennia*. Mykolaiv: Atol, s. 259-265.

Sapozhnikov, I. V. 2001—2002. Ocherki istorii issledovaniia Olvii i Berezani (do nachala XIX st. ot R. Kh.). *Stratum plus*, 3, s. 452-461.

Sapozhnikov, I. V. 2011. Drevnie valy Bessarabii ili Budzhaka: iz istorii kartografirovaniia v XVIII—XIX vv. *Materialy po arkheologii Severnogo Prichernomorja*, 12, s. 206-236.

Sapozhnikov, I. 2013. Novye kartograficheskie materialy o drevnikh valakh Bessarabii. *Tyragetia*, VII, 1, s. 345-354.

Sapozhnikov, I. 2017. Drevnie valy i dorogi raiona perepravu cherez Dunai u ozera Kartal: opyt kartograficheskoi stratigrafii. *Tyragetia*, XI, 1, s. 213-225.

Sapozhnikov, I. 2018. Iz istorii izuchenii imennykh kurganov Iuga Vostochnoi Evropy: raboty P. I. Keppena 1820-kh — 1850-kh godov. *Eminak*, I, 2 (22), s. 15-24.

Sapozhnikov, I. V. 2019. Karty i plany Bugo-Dnestrovskoi chasti Prichernomorja poslednei treti XVIII veka kak arkheologicheskie istochniki. *Scriptorium nostrum*, 1 (12), s. 81-110.

Sapozhnikov, I., Argatiuk, S. 2017. Konets epokhi krepostei v Severo-Zapadnom Prichernomorie: vtoraiia polovina 1820-kh — nachalo 1860-kh godov. *Scriptorium nostrum*, 1 (7), s. 158-195.

Sapozhnikov, I., Argatiuk, S. 2018. Ivan Kedrin i ego ekspeditsiia 1850 goda po Severo-Zapadnomu Prichernomoriu. Pivdennii zakhid. *Odesika*, 24, s. 9-39.

Sapozhnikov, I. V., Polevshchikova, E. V. 2005—2009. Sharl de Peisonel i ego vklad v izuchenie antichnoi geografii Severo-Zapadnogo Prichernomorja. *Stratum plus*, 4, s. 464-475.

Sbornik... 1896. *Sbornik istoricheskikh materialov po istorii Kubanskogo kazachego voiska. Sobrany I. I. Dmitrenko*. III: 1787—1795 gg. Sankt-Peterburg: Tip. shtaba ot. korpusa zhandarmov.

Skalkovskii, A. 1870a. O tsnennosti zemli v Novorossiiskom krae. *Trudy Odesskogo statisticheskogo komiteta*, IV, s. 102-116.

Skalkovskii, A. 1870b. Poezdka v Olviiu. *Trudy Odesskogo statisticheskogo komiteta*, IV, s. 158-177.

Suruchan, I. K. 1888. Опыт доказательства местонахождения скифского укрепления Алектора и Золотого Берега Кон-

stantina Bagrianorodnogo. In: Uspenskii, F. (ed.). *Trudy VI Arkheologicheskogo sieezda v Odessa*. 2. Odessa: Tip. A. Shultse, s. 129-134.

Tunkina, I. V. 2000. P. I. Keppen kak issledovatel Olvii (stanovlenie arkheologa). *Arkheologicheskie izvestiia*, 7, s. 357-372.

Tunkina, I. V. 2002. *Russkaia nauka o klassicheskikh drevnostiakh iuga Rossii (XVIII — seredina XIX vv.)*. Sankt-Peterburg: Nauka.

Uvarov, A. 1851. *Issledovaniia o drevnostiakh Iuzhnoi Rossii i beregov Chernogo moria*. 1. Sankt-Peterburg: Tip. ekspeditsii izgotovl. gos. bumag.

Uvarov, A. 1853. *Sobranie kart i risunkov k «Issledovaniiam o drevnostiakh Iuzhnoi Rossii i beregov Chernogo moria»*. Sankt-Peterburg.

Fabritsius, I. V. 1951. *Arkheologicheskaia karta Prichernomoria Ukrainskoi SSR*. I. Kiev: AN USSR.

Chirkov, A. 1867. Kratkii ocherk gorodishch, nakhodiaschichksia po Dnepru i ego limanu. *Zapiski OOID*, VI, s. 546-550.

Shishkin, K. V. 1982. Aerometod kak istochnik dlia istoricheskoi topografii Olvii i ee okrestnostei. *Sovetskaia arkheologiya*, 3, s. 235-242.

Iastrebov, V. N. 1894. Opyt topograficheskogo obozreniia drevnostei Khersoneskoii gubernii. *Zapiski OOID*, XVII, s. 63-176.

Blaramberg, I. P. 1822. *Choix de médailles antiques d'Olbiopolis ou Olbia, faisant partie du cabinet du conseiller d'état de Blaramberg, à Odessa; avec XX planches, gravées d'après ses dessins sur les médailles originales; accompagnées d'une notice sur Olbia, et d'un plan de l'emplacement ou se voient aujourd'hui les ruines de cette ville*. Paris: Chez firmin Didot.

Lafitte-Clavé. 1998. *Journal d'un voyage sur les côtes de la Mer Noire du 28 Avril au 18 Septembre 1784*. Istanbul: Isis, p. 26-180.

I. V. Sapozhnykov

OLBIO AND ITS OUTSKIRTS IN THE 18th — EARLY 20th CENTURIES: TOPOGRAPHIC AND HISTORIOGRAPHIC ESSAYS

The paper is devoted to the publication and analysis of the literary and cartographic sources of the late 18th — early 20th centuries in some way or another related to the ruins of Olbio and its outskirts. Some of them are dated back to so-called «pre-Russian period»

of the study of this unique complex of archaeological sites, in particular the plan of the French military topographer A. Zh. de Lafitte-Clavé in 1784 where any settlements is not marked directly in the Olbio region. Further is the «Russian Old Believers episode» of the history of Ilyinske-Parutine village recorded by Count A. S. Uvarov in 1848. The author paid the main attention to several problems and aspects of the history of mapping the Olbio settlement and the Sto Mohyl (One hundred kurgans) tract which was began around 1810 by I. S. Borislavsky. Particular attention in the paper was paid to the plans of P. I. Köppen 1819, and it is also specified that the author of one of the best plans of Olbio (1863) was A. P. Chirkov. The result of these researches is the «List of basic plans and maps of Olbio and its environs in the 1810s — 1860s» (Appendix 1). In the final part of the paper the sources of the late 19th—20th centuries which were the basis of S.B. Buyskikh's reconstruction of the defense line of Olbian limes were analyzed in detail. The main problem with these constructions is that earthen embankments with moats have not yet been identified or explored. Based on a number of facts and field observations, the route of the road from Olbio to the west (to Tyras and other cities), which passed through Kamenka (Anchekrak), is proposed by the author. It is clear that this assumption needs to be tested in the field using modern devices (GPS navigator, georadar and drone). In addition, the author republished the essays by I. I. Kedrin «Small town Illinskoe» 1850 (Appendix 2) and A. A. Skalkovsky about his trip to Olbio in 1861 (Appendix 3).

Keywords: the city of Olbio and its environs, the tract of the Hundred Tombs, topography and cartography, plans and maps, Roman fortifications, the beginning of the road to Tyras, Illinske or Parutine village.

Одержано 03.11.2020

САПОЖНИКОВ Ігор Вікторович, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

SAPOZHNYKOV Igor, Doctor of Historical Sciences, Chief Research Fellow, Institute of Archaeology National Academy of sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0003-3889-6714, e-mail: ssappog5@gmail.com.